

Altıncı Sene

Yirmibeşinci Sayı

DARÜLFÜNUN
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

TARİHÎ, İÇTİMAÎ, DİNÎ, FELSEFÎ

1. Şubat 1933

İSTANBUL
Bürhaneddin Matbaası
1933

Tanrı buvarlığı ne için yarattı

Bu sorğuya eski ve yeni mütefekkirler dürlü dürlü cevaplar vermişlerdir.

Semavî kitaplarda dahi bunun cevabı bir değildir.

En eski kitap olan (تورا) ın birinci (تكوين) kısmında Tanrının; yaratılmışları altı günde yarattığı bildirilirken gündüz ve gece; yer ve gök ve başka şeylerin var edilmeleri ve nihayet altıncı günde Tanrının kendisine benzemek üzere kendi sıfatında yaratmış olduğu insanın var edilmesi yalnız Tanrının [şu olsun, bu olsun] diye kendi iradesinin neticesi olarak gösterilmiştir. Bu yaratılmışların yaratılmalarında ayrıca bir sebep ve hikmet bildirilmemiştir.

Bu kitaba göre insanların ilk babaları olan (آدم) yer yüzünün toprağından yaratılmış ve burnundan hayat nefhası üfürülmek suretile ruh sahibi olmuş ve (عدن) de yapılan bahçeye yerleştirilmiş idi. Görünüşü güzel ve mahsulleri iyi ve tatlı olan her türlü ağaçlarının altında gür gür nehirler akan bu bahçede (آدم) her ağacın meyvasından yiyecek; yalnız bahçenin ortasındaki (hayır ve şerri bilmek ağacı) nın meyvasını yemeyecek idi.

(شیطان) a ve karısı (حوا) ya uyarak bu ağacın meyvasından yidiğinin cezası olarak (آدم) ve (حوا) (عدن) bahçesinden çıkarıldılar. Ve yine ceza olarak (آدم) e [ömrünün bütün günlerinde meşakkatle ve alın terile ekmek yiyeceği] bildirildi.

Buraya dek bu kitaptan kısaca aldığımız parçalardan anlaşıldığı veçhile Tanrının mahlûkları yaratması bir sebep ve illete binaen değil; salt dilemesile olmuş ve de insanın hayatın ağırlıkları altına girmesi bir hatasının cezası olmak üzere vuku bulmuştur.

(انجيل) e gelince: Bunda (Polis) in (Korintos) lılara ikinci mektubunun on birinci babındaki şu: “Çünkü sizi bir ere yani

mesihe pak bakire arz etmek için nişanladım,, cümle ile (Meta) (انجيل)nin yirmi ikinci babındaki şu:

“Ve İsa onlara hitaben tekrar temsiller ile söyleyerek dedi: [Melekûtüssemavat — göklerin hanlığı] oğluna düğün yapan bir padişaha benzer. Kullarını; davetlileri düğüne çağırarak için gönderdi.... ilâahırı düğün tafsilatını gösteren kısmın ve de (Yuhana) ruyasının yirmi birinci babındaki şu:

“Sonra son yedi belalar ile dolu yedi kadehi tutan yedi melekten biri yanıma gelip bana hitaben; gel sana kuzunun zevcesi olan gelini göstereyim dedi...” cümlelerin tefsirlerinden hristiyan kelâmcıları bir aşk ve sevda romanı çıkarmışlar ve demişlerdir:

“Kuzu - İsa - daima baba ile ananın yanında bulunmaktan,, “bıkıyor. Derdine ilaç ve aşku sevdasına amaç istiyor. Kendi,, “sini sıkıntıdan kurtaracak bir yâr arıyor. Kendisinin evlen,, “mek zamanı da gelmiş ve hattâ geçmişdirde...”

“Fakat buna bir dildar ve bir zevcei vefakâr nerden,, “bulmalı?!. Henüz güzeller ve güzellik perisi olan (Venüs),, “dan bir nişan yok...”

“İşte bunun için (baba) bir emir vererek yedi gökü ya,, “ratıyor ve bunları nurdan yaratılmış melekler ile dolduru,, “yor ve güzel ve zarif bir âlem var ediyor. Bunlar hep kuzunun,, “eylenmesi ve avunması için yaradılıyor. Fakat; Kuzu bun,, “ların hiç birile avunmıyor. Ne göklerin kerrubîlerinin tazim,, “leri ve ne başka meleklerin tesbihleri buna hoş gelmiyor.”

“Bizim; ufacık küremiz var olur olmaz kuzu kerrubîlerin,, “kanatları üzerinde buraya iniyor. Burada gördüğü şeyler,, “arasında bir manzara kendisinin hayret ve istiğrabını mucip,, “oluyor. Oda şudur:,,

“Bir yeşillik içinde akmakta olan bir ırmağın kıyısında,, “bir güvercin ve ağzı açık müthiş bir yılan ve burada ota,, “yan ve meleyen bir kuzu...”

(مسح) güvercinde (روح قدس)i ve,, “yılанда (ابليس) i ve kuzuda kendisini görmüş idi,,

“Yılan kuzuyu yütmek istiyorsada güvercinin gağasından,,

“korkuyor. Kuzu ise daima meleyor, aradığını istediğini bir,,
“dürlü bulamıyor ve otlaya otlaya ve koklayaya koklaya iler,,
“leyor ve daima meleyor kuzu bu halde ilerledikçe yılan,,
“müdafaa vaziyetinde bulunmasına rağmen geriye çekiliyor,,
“Meğer yılanın gerisinde bir ağacın arkasında hüsnile (Ve-,,
“nüs) ı gölgede bırakacak bir güzel varmış ki onun yüzü,,
“nün güzelliğinin ve onun tenasübü azâsının ve yedi türlü nu,,
“ranî renklerinin ve esrar engiz tezyinatının medihaları yal,,
“nız (سليمان) ın ut ve keman ile inşat ettiği neşidelerinde bu,,
“lunabilir,,

“İşte kuzu (كوز) ya lââyık bir gelin....,,

“Kuzu; bu güzeli meleklerin kanatlarına bindireceği si,,
“rada birde baktiki ne kuzu ve ne güvercin ve ne de yılan,,
“var!... Kuzu; sevdiği, sevebileceği maşukasının ruhnuvaz su,,
“retini görmüştü bunu (روح قدس) de görmüş idi. Bundan do,,
“layı derhal ilk çift yaratılıyor ve bütün melekler ve gök,,
“askerleri onlara secde ediyorlar,,

Demek ki bu kitaba ve bu kitabın tefsir ve te’villerine göre bu varlık kuzunun hatırı için yaratılmıştır. Hilkatın gayesi kuzu ve onun gelini olan güzel kızdırki buda hıristiyanlarca (kilise) den ibarettir. [1]

Kuranıkerimde bu varlığın ne için var edildiği hakkında bir ayet yoktur yalnız [51 sure ve 56 ayet] te [gerek perilerin ve gerek insanların Tanrıya ibadet etmeleri için yaratılmış] oldukları bildirilmektedir ki bunda Tanrının müsbet ve menfi hükümleri ve şeriatı ile insanlar âmil olarak ıztırarî olan kul-luklarının aynı zamanda hava ve heves daiyesinden kurtularak ihtiyarî olması maksadı ilâhisi vardır. Ve [20 sure, 132 ayet] te dahi bu mana mevcuttur,

[1] Bizde dahi peygamberimiz hıristiyanlıktaki (kuzu) vaziyetinde gösterilmek üzere [لولاك لولاك لما خلقت الافلاك — eğer sen olmayaidin... Eğer sen olmaya idin.. Ben; gökleri yaratmaz idim] diye kutsî bir hadis rivayet edilmiş isede bu lafızlar ile sahih bir kutsî hadis yoktur. (Sağan - Çağan) lı (حسن بن محمد) in (موضوعات) ı bildiren eserinin yedinci sahifesina bakınız. (مصر) basması.

Ve [23 sure ve 115 ayet] [Siz; zannettinizmi ki biz sizi boş yere yarattık. Ve siz dönüp bize gelmiyeceksiniz?!..] ayetten dahi Tanrının insanları yaratması dünyadaki amellerine muka bil ahrette mükâfat ve mücazatlandırılmaları sebebine mebni olduğu anlaşılmaktadır ki bu mananın dahi yukarki manayı itmam etmekte olduğu izaha mühtac değildir. [1]

[75 sure 36 ayet] de dahi [insan kendisini başı boş bırakılırmı zanneder ?...] diye insanın teklif ve mücazat ve mükâfata maruz olduğu beyan buyurulmuştur.

Bu suale cevap vermiş olan mütefekkirlerimizden tarih itibarile en eski olarak bildiğimiz zat (ابن سینا 428—370h) dır.

(Ragıp paşa) kütüphanesinde (1461) numaralı kıymettar bir mecmua dahilinde (المجالس السبع بين الشيخ والعامري) namındaki risalede (ابن سینا) ile (عامري)atlı bir zat arasında şöyle bir muhavere vardır.

S — mucidin halkı icadına sebep nedir?..

C — Bir şeyin diğer bir şeye karşı zahir olması zatile olurki bize zatlarile zahir ve münceli olan eşyanın zuhurları bu kabilden dir. [Gözümüzle “Gördüğümüz ve elimizle tuttuğumuz şeyleri his ve idrâk etmemiz gibi ki elimizle tuttuğumuz meselâ bir kalem bize » Zatile mütecellidir. Eser ve sıfatile değil..]

Böyle zatile zahir ve mütecelli olmazsa kendisinden sadır olan eserlerle zahir olur. bir muesirin Bize kendisinden sudur iden eserile zahir ve mütecelli olması gibi.

Evvel ve hak olan zatın bize hissen zahir olması caiz değildir; ancak mef’ul ve mahlûki olan şeyler ile bize zahir olur. Bu zatın zuhuru kendi asâr ve masnuatının husul ve zuhuruna müteâllik olunca kendisi asla zahir olmamağı ihtiyar edebilir idiki bu şıkka göre biz kendisini hiç bilememiş olduğumuz

[1] Sofuların kitaplarında [ben gizli bir hazine idim. Bilinmeye mehabbet ettim. Binaenaleyh beni bilsinler diye halkı yarattım...] suretile kudsî bir hadis rivayet edilirse de (ابن عتيبة) bunun peygamberimizin sözü olmadığını söylemiş ve (زركشي) ve (ابن حجر) gibi büyük muhaddisler dahi kendisini teyit etmişlerdir.

gibi bizce kendisinin vücut ve hikmeti dahi tahakkuk et-
olurdu. „

Bu şık olduğu gibi bunun nekizi olan şık dahi olabilir
idiki vaki de budur. Zuhurun ihtiyar olunması elbette olunma-
masından eşreftir. Zira zuhur vücade müşabihtir nekiz ve mu-
kabili ise ademe benzer. Hak ve hakiki hakim ise imkânın iki
tarafından daima efzal ve eşref olan şikkı tercih ve ihtiyar
eder. Vecut ve atasının tamamını ifaze ve kudretinin kemâlini
izhar ve ibraz eyler ve kendisi hakkında imkân şıklarının
eşref ve efzalini bırakıp ahassu erzelini ihtiyar etmek caiz
olmaz. Çünkü o; hak ve hakiki hakimdir.„

Şu halde mucidin yaradılmışları yaratmasının sebebi zuhur
ve ademi zuhur taraflarından efzal ve eşref olan tarafın ihti-
yar olunmuş olmasıdır.

(İbni sina) dan sonra bu hususta yazı yazmış olduğunu bil-
diğimiz zat (خيام 515—410h) dir.

(473 h) de kendisine (محمد بن عبد الرحيم النسوي) namında (ابن سينا) telmi-
zlerinden fadıl bir zat bir mektup yazarak Tanrının alemi ya-
ratmasındaki hikmeti sormuş ve hassatan insanın ne için ya-
radıldığını ve ne için ibadetle mükellef kılındığını da buna
ilâve etmiş idi. (خيام) bu zata cevap olmak üzere bir risale ka-
leme almış idi. [1]

Bu risale o asrın teşrifat adetlerine binaen bir çok dua-
lar ve senalardan sonra şöyle başlar.

Sizce her kesten ziyade zahirdirki (كون) ve (تكاليف) mesele-
leri halli müşkül olan meselelerdendir. Bunların ikiside nazar
ve tefekkür erbabı katında ihtilâfı bais olmuş olan kaziyele-
re istinat eden türlü türlü çetin ve çetrefil kıyaslara ihtiyaç
arzeden kısımlara ayrılırlar. Ve bu iki mesele (علم اعلى) ve (حكمة اولى)
nin en nihaî meselelerindendir. Ve bu meselelere dair söz
söylemiş olan kimselerin sözleri biribirinden pek çok farklıdır.

[1] Bu risale (ابن تيمية) nin (حديث ابى ذر) şerhi ve kur'anın inmesine mü-
teallik bir fetvası ve (ذهبي) nin (رواة ثقات) e dair bir eseri ile beraber
(1324h) de (مصر) da (مطبعة الظاهر) de basılmıştı.

Binaenaleyh bu hususta söylenilecek sözün güç olacağı ve zihin yormadan anlaşılamıyacağı tabiidir. Fakat siz; beni bu hususta söz söylemek şerefine nail etmiş olduğunuzdan şimdiye kadar benim tarafımdan ve benden evvel üstadlarımın taraflarından bu iki mesele hakkında icra edilmiş olan bahis ve tetkiklerin — vaktin darlığına ve aynı zamanda senin zekâ ve hadsinin az söz ile çok mana anlıyacağına ve bunlardan başka bu baptaki sözlerim ifadeden ziyade istifadeye mün'atıf bulunduğu binaen — hülâsalarını arzedeceğim:

Hikmette kullanılan zatî ve hakikî matlepler üç tane dir ki bunlar diğer matlapların analarıdır. Bu üç matlap şunlardır:

1 — Bir şeyin sübutu ve tahakkuku olup olmadığını sormağa mahsus olan matlapdır meselâ: Akıl mevcutmudur değildir? denilince cevap olarak evet mevcuttur denilmiş olsa bu sual ve cevap ile aklın (ائیت) ve tahakkuku sorulmuş ve bunun inniyet ve tahakkuku olduğu söylenilmiş olur.

2 — Bir şeyin mahiyet ve hakikatından sorgu sormağa mahsus olan matlapdır. Meselâ: Aklın mahiyeti nedir? diye soran kimseye karşı aklın haddü tarifi veya resmi tam veya nakısı veya lafzî tarifi ile bunun mahiyet ve hakikati hakkında söz süsüyoruz ki bu matlap; cevap veren kimsenin cevabını birinci matlapta olduğu gibi nefy veya isbat taraflarına hasretmez.

Cevap veren kimse için bu matlapta saha açıktır. Bahsin mevzuu olan şeyin tahdid ve tarifi olmak üzere istediği ve dilediği gibi söz söylemekte serbesttir.

3 — Bir şeyin mevcudiyetinin sebep ve hikmetini anlamak için sorulan suale mahsus olan matlapdır. Meselâ: Akıl ne için mevcuttur diyecek olursak bu sual ile aklın mevcudiyet ve ademi mevcudiyetini ve yahut mahiyet ve hakikatını anlamak için değil; ne için ve ne sebebe binaen mevcut olduğunu anlamak ve bilmek için sorgu sormuş oluruz ki bu sūal dahi ikinci sual gibi cevap veren kimsenin cevabını iki nekidzen birine yani ya nefye veya isbata hasretmez. Ve aznı zamanda ikinci sual

ile bu üçüncü sual arasında daha bir çok cihetlerle münasebetler vardır ki bunlar (mantık) kitaplarının (Burhan)a ait kısımlarında bildirilmiştir.

Bu üç matlabın üçününde bir çok taksimleri vardırki bunların burada söylenilmesine lüzum yoktur. Yalnız ikinci matlabın birinci taksiminin neticesi olan iki kısmını söyliyelim:

A — Bir şeyin mahiyet ve hakikatinden hakikî surette bahseden kısımdırki bu matlap; tabiatile bir şeyin sübutu ve tahakkuku olup olmadığını sormağa mahsus olan birinci matlaptan müteehhirdir. Zira: bir şeyin vücut ve sübutu olduğu bilinmedikçe o şeyin hakikatinden sorgu sorulmaz.

B — Bir şeyin mahiyet ve hakikatından hakikî surette değil; resmî surette bahseden kısımdırki bu kısım her hangi bir ismin delâlet ettiği manayı şerh ve izahtan ibarettir vede bu kısım bir şeyin sübut ve tahakkuku olup olmadığını sormağa mahsus olan birinci matlaptan tertipçe müteehhir değil; tertipçe ona mukaddemdir.

Meselâ: biz (Anka) nın ne olduğu hakkında söz söyleyen kimsenin söylediği sözleri ve bu hususta verdiği izahatı dinlemeden (Anka) nın vücudü hakkında menfi ve müsbet bir hüküm veremeyiz. İkinci matlabın birinci taksiminin neticesi olan bu iki kısmı biri birinden iyice ayıramıyan (mantık) cıların bazıları ikinci matlabın birinci matlaptan müteehhir ve bazıları dahi ikinci matlabın birinci matlaba mütekaddim olduğuna zahip olmuşlardır ki müteehhir olduğunu söyleyenlerin sözü bir şeyin mahiyet ve hakikatinden hakikî surette bahsedilmiş olduğuna göre doğru olacağı gibi mütekaddim bulunduğunu söyleyenlerin sözünde bir şeyin hakikatinden resmî surette bahsedilmiş olmasına göre doğru olur.

Üçüncü matlaba gelince: bu; diğer iki matlaptan müehhar dir. Çünkü: biz; bir şeyin tahakkuk ve sübutunu ve hakikat ve mahiyetini bilmedikçe o şeyin ne için mevcut olduğunu araştıramayız.

Bu üç matlaptan başka (كيف) ve (كم) ve (متى) ve (اين) ve

başkaları gibi yedi matlap daha vardır. [1] ki bunların her hangi bir şeye tari olan arazlara müteveccih olmakla yukarıda zikrettiğimiz üç hakikî ve zati matlaplara dahil olduklarından ayrıca zikredilmelerine lüzum görmemekteyiz.

Zahirdir ki: Mevcutların hiç biri bir nevi tahakkuk ve sübuttan hali değildir. Herhangi bir şeyin madumiyetten çıkıp mevcut olması demek bir nevi inniyet ve tahakkuka malik olması demektir. Aynı zamanda herhangi bir suretle olursa olsun tahakkuk ve subuta malik olan bir şeyin bir hakikat ve mahiyeti de vardır ki o şey başka şeylerden bu hakikat ve

[1] Fikirlerimizin kökündeki esaslı mefhumlar olan bu idrak (makule) leri ondur ki bunlar; tefekkürümüze hâkimdirler. Eşya hakkında tam bir fikre sahip olabilmek için bu on makuleyi nazarı itibara almak vr fikirlerimizi eşyaya bu on noktadan tevcih etmek lâzımdır. Fikir hayatımızın esaslı maddeleri olan bu (مقولات) ler hakkında [614—669 H.] (İkinci Frederik — Hohinştavien 1194—1250 M.)'ın sormuş olduğu suallere dair yazmış olduğu [Sicilya cevapları]nam eserinde—bu eserin yegâne nüshası (Oksford) Darülfünunundaki (Bodleyn) kütüphanesinde dir. yanımızda o nushadan alınmış bir kopya vardır.—şöyle söylüyor:

Bu makuleler basit ve mürekkep olmak üzere ikiye ayrılırlar, basit olanları dört olup şunlardır :

- A — جوهر Yer, gök gibi
- B — كم Bir arşin, iki arşin gibi
- C — كيف Ak, kara gibi
- D — مضاعف Yarımın iki misli ve iki mislin yarısı gibi

Mürekkep olanları dahi altı olup şunlardır:

- A — اين Bu bir cevherin mekânile terekübünden mütehassıldır. Ahmet mekteptedir gibi.
- B — متى Bu bir cevherin zaman ile terekübünden hasıl olur. Ahmet cuma günü.... gibi.
- C — مالك Ahmedin katında gibi.
- D — وضع Bir cevherin diğer cevher ile terekübünden husule gelir. Ahmet yere dayanmıştır gibi.
- E — فعل Bir cevherin (keyf) ile terekübünden hasıl olur. Ahmet keşer ve yakar gibi.
- F — اشغال Bu da yukarıki gibi bir cevherin (keyf) ile terekübünden husule gelir. Ahmet kesilici ve yanıcı gibi.

mahiyetile ayrılır. Bir şey başka bir şeyden ayrılmıyacak ve başlı başına taayün eylemiyecek olursa mevcut değil; madum olmuş olur. Hakikî ve zatî matlaplardan olan bu (inniyet) ve (mahiyet) matlaplarından hiç bir mevcudun hali olması mümkün değilse de bunların üçüncüsü olub bir şeyin mevcudiyetinin sebep ve hikmetini anlamaya mahsus olan (مات) matlabından hali mevcutların bulunmaları mümkündür ki bunlar da mevcut olmamaları mümkün olmıyan (واجب [1]) şeylerdir ki bunların mevcut olmamalarının kabulü muhali istilzam eyler. Ve hakikî surette bu sıfat üzre [mevcut olmaması mümkün olmamak] bulunan şeyin mevcudiyetinin sebep ve illeti olmaz. Böyle olan bir şeyin varlığı kendisinin zatile vaciptir ki bu da yalnız her vara varlık veren ve vergisile ve hikmetile her hayır kendisinden taşmış olan tanrıdır.

Şunu da ilâve edeyim ki:

Eşyanın mevcudiyetlerinin sebep ve illetleri bir silsile teşkil etmek suretile ilerler ve en sonda bu silsile nihaî bir sebep ve illette durur ki artık bu nihaî illetin üstünde başka bir sebep ve illet yoktur. Meselâ (A) ne için (B) dir?.. Sualine karşı çünkü [C] dir denilmiş ve buna da ne için [C] dir denilerek çünkü (D) dir diye sual ve cevap devam etmiş olsa en nihayette herhangi bir şeyin sebep ve illeti artık kendisinin üstünde bir sebep ve illet bulunmıyan nihaî bir sebep ve illette dayanmak zaruridir.

Bu sual ve cevap namütenahi gidecek olursa ya (تسلسل) ve ya (دور) [2] lâzım gelir ki bunların ikisi de muhaldır.

[1] Her hangi bir şeyin üç aklî ihtimali vardır.

İmkân — Vücut ve ademî müsavi olmak.

İmtina — imkanda olduğu gibi vücut ve adem taraflarının birbirlerine müsavi olması değil; belki adem tarafının vücut tarafına kat'î surette racih olmasıdır.

Vücüp — imtınarın aksine olarak vücut tarafının adem tarafına kat'î surette racih olmasıdır ki (vacip) de kendisinde bu vucup bulunan şeydir.

[2] (تسلسل) Her hangi bir şeyin namütenahiye doğru zincirleme gittir ki bu zincirlemeyi bir çizgi gibi ya yukarıdan aşağıya veya

Şu halde bütün mevcutların illet ve sebepleri kendisinin üstünde illet ve sebep olmıyan bir illet ve sebebe dayanırki bunun vücudü zatiyle vaciptir ve her cihet ve her cepheden kendisinde birlik vardır ve her türlü eksiklikten beridir. Ve mevcutların hepsinin sonu o olduğu gibi önüde odur.

Netice olarak şu anlaşıldıki üçüncü matlap; yani bir şeyin mevcudiyetinin sebep ve hikmetini anlamak için sorulan sualden ibaret olan matlap her mevcude tatbik olunamaz. Bu matlap; yalnız; mevcut olmamalarından mühâl lâzım gelmiyen mevcutlara tatbik olunur vacip ve vacip olduğu için vahîl olan mevcudun sebebi mevcudiyeti sorulmaz...

Şimdiye kadar bahsettiğimiz mukaddemeleri göz önünde tutarak maksadımız olan (كون) ve (تكليف) meselelerine gelelim: (كون) lafzının bir kaç türlü manası vardır. Ben burada; bu matalardan bizim maksadımıza taallük edeni ele alacağım ki oda:

aşağıdan yukarıya veyahut ufkî olarak tasavvur edebiliriz. Veyahut bir çenber gibi yuvarlanmak suretile tasavvur edebiliriz. Bir çizki gibi olan ve üç halde tasavvur edilen sonsuzluğa (تسلسل) ve tekerlek gibi tasavvur edilen sonsuzluğa (دور) derler.

(تسلسل) ün iptali için (كلام) kitaplarında kullanılan burhanların en meşhuru (برهان تطبیق) dir. Bu burhan sonsuz devam eden her hangi bir mevcudiyetin fertlerinden meselâ on fert alınıp bunları gene bu sonsuz giden mevcudiyetin fertlerinden dokuz tanesile karşı karşıya getirilerek birbirlerine tatbik etmekten ibarettir ki fertlerin on tane olarak alınan birinci cümlesi dokuz tane alınan ikinci cümlesinden bir miktar fazla olmakla birbirlerine tatbik olındukları zaman birinci cümleinin onuncu ferdi karşısında ikinci cümle munkati olmuş olmakla sonlu olmuş ve birinci cümle dahi ikinci sonlu cümleden bir miktar fazla olmakla oda sonlu olmuş ve bu suretle teselsül iptal edilmiş olur. (دور) suretile sonsuzluk dahi batıldır. Çünkü her hangi iki şeyden biri mukaddem diğeri muahhar olduktan sonra bunlardan mukaddemin muahhar ve muahharın mukaddem olarak devr itmesi demek; bir şeyin vücudından evvel veya sonra mevcut olmasidemktir ki bu da (عینیت) deliline münafidir.

[Tavuğun yumurtadan ve ynmartanın tavuktaz olması (دور) in dillerde dolaşan en açık misaliir.] (دور قبلی) (دور) deliline münafi olan (عینیت) dir. her hangi iki şeyin birbirine tevakkuf eylemeleri aynı zamanda olursa (babalık ve oğulluk gibi) (عینیت) deliline münafi olmaz ve muhalı istilzam eylemez ki bu (دور) e (دور می) derler.

Vücudü mümkün olmakla [yani vacip olmamakla] mevcut olmamasından mühâl lâzım gelmiyen şeylerin varlıkları manasından ibarettir şüpheyoktur ki bu varlıkların var olduklarında hiç birkimse tereddüde düşüp [varlık mevcutmudur değildir?..] diye mevcudatın sübut ve tahakkuklarından sual sormaz. Nerede kaldıki mevcudatın var olduklarına dair delil ve burhan istesin!..

Bu varlığın var olmasındaki sebep ve hikmete gelince:— ki birinci mebdein katından aşağı doğru muntazam bir ter-tip ile mevcudatın enine ve boyuna taşmasıdır. — Böyle bir sual her zaman sorulabilir.

Bundaki illet ve sebep; birinci mebdein tam ve halis olan cudidir ki her mümkün andan vücade gelmiş ve andan feye-zan etmiştir. Birinci mebdein cudi, her mevcudun sebebi vü-cududur. Hakkın varlığı hakkında [Hak ne için vardır?!.] de-nilerek varlığının illet ve sebebi sorulamıyacağı gibi bu cudi ve başka sıfatlarının varlıkları hakkında da illet ve sebep sorulamaz.

Yalnız şu sorulabilir ki : salt hakkın cudi neticesi olarak vücut bulmuş olan mevcutlar ne için aynı şeref derecesinde değildirler?!... İşte (كون) meselesinin kollarından olan bu mesele pek çok kimseleri hayrette bırakmıştır; daha doğrusu bu meselede şaşmıyan hiç bir âkil kalmamıştır.

Ben ve son zaman âlimlerinin en fazılı üstadım[1] (الشيخ الرئيس أبو علي الحسين بن عبدالله بن سينا البخاري) bu meseleyi çok iyi düşünmüş ve en son — muhakememizde aldanmış olmamız ihtimali olmakla beraber — kanaatimizi bir neticeye bağlamıştık. Burada son derecede kısa bir tarzda biraz bu kanaatimizden bahsedeyim: Hakkın bu var etmiş olduğu mevcutları aynı zamanda ibda etmemiş olduğu hakkında hakikî ve yakînî bürhan vardır. Hak bu var etmiş olduğu mevcutları kendi katından aşağıya doğru her dereke bir derece şereften düşerek nüzul tarikile ibda et-

[1] Yukarda gösterdiğimiz vechle (hayyam) (410 h) da doğmuş ve buradan anlaşıldığı üzere (İbni Sina) dan okumuştur.

miştir. En evvel ibda edilmiş olan mevcut; kendisine en yakın olmakla mevcudatın en şerifi olan (عقل عَضَن) dir. [1]

Bundan snnra derece derece sukut vaki olarak en sonda fesada maruz olan kâinatın tine ve hamiresi vücude gelmiştir.

Bu inme kavsinden sonra çıkma kavsi yani icat başhıyarak inme de eşreften ahasse doğru her derece kendisinin üstündeki dereceden ahas ve üstündeki derece eşref olduğu gibi bu çıkma kavsinde dahi her üstteki derece alttaki dereceden eşref ve alttaki derece ahas olarak ahasden eşrefe doğru hareket ede ede mürekkep mevcutların en şerifi ve kevn ve fesat aleminin en sonu olan insanda nihayet bulur. İbda aleminde mebdée en yakın olan mevcut; mevcutların en şerifi olduğu gibi icat aleminde de mürekkep olan mevcutların en şerifi kevn ve fesada maruz olan tine ve hamireden en uzak olanıdır. hak; bu mürekkebatı— iki zıddın ve biribirine taban tabana karşılıklı olan iki şeyin bir zamanda aynı cihetten aynı şeyde bulunmamaları zarurî olmakla — ayrı ayrı zamanlarda vücude getirmeği takdir etti.

Şunu da söyleyelim ki:

Bir kimse: “Vücutları birbirlerine karşı olan; yani birinin varlığı diğerinin varlığına karşı olmakla birbirlerinin varlıklarına mani olan mütemani ve mutezat şeyleri Hak ne için halk etmiştir?!...”, diyecek olursa buna cevabımız şudur:

[1] Vücudun birliğine kail olan mutasavvife kitaplarında [اول ما خلق الله العقل] Diye bir hadis görülürsede bu hadis zaif ve hatta mevzu olduğu gibi (Akıl) hakkında rivayet edilmekte olan bundan başka hadislerin dani asılsız olduğunu (ابن جوزی) (ابوخاتم البستی) (دارقطنی) tasrih etmişlerdir.

(Aristo) mektebine mensup olanlar (مشائی) filsoflarca burada görüldüğü gibi vücudu vacip olan zatdan ilk sudureden (عقل اول) dirki bu fikrin peygamberimizin lisanından nakl ve rivayeti (ابن تيمية) nin (سبعينيه) namile maruf olan (بغية المراتد) adlı kitabının baş tarafında görüldüğü vecihle müslimler arasında (اخوان الصفا) risalelerinin intişarından sonra şayi olmaya başlamış idi. bu bapda ilmi ve nefis bahisler görmek isteyenlere (ابن تيمية) nin bu kitabını tavsiye ederiz.

Az şer vuku bulacağı mahzuruna binaen çok hayrı imsak etmek çok şerdir...

Hakkın küllî hikmeti ve küllî cudü her şeyin kendi cinsine mahsus olan zatî kemâlini vermiş ve bu hususta hiç bir buhul ve imsâkta bulunmamıştır.

Şu kadar varki mebdai evvele yakınlık ve uzaklık itibarile şeref hususunda mevcudat muhtelif derecelerde bulunmaktadır ki bu da hakkın buhlinin değil; sermedî hikmetinin neticesidir.

(تکلیف) meselesine gelelim:

(Kevn) meselesine bakacak olursak bu; (تکلیف) meselesi ondan çok daha kolaydır.

(کون) kelimesinde oldnğu gibi (teklif) kelimesinde dahi muhtelif ilim zümrelerine göre muhtelif manalar vardır.

Hakimlere göre (تکلیف): tanrıdan sadır olmuş olan emirlerdir ki bunlar insanları gerek dünya ve gerek uhrada müsteid oldukları kemâle sevk ve isal ettikleri gibi aynı zamanda bu emirler insanları akli kuvvetlerine ittibadan meneden bedenî kuvvetlerine düşkün olmaktan ve kötülüklerden ve biri birlerine karşı zulüm ve cevretmekten alakoyarlar.

Zahirdirki insanlar mukadder olan kemallerini ve nevillerinin baka bulmasını biri birlerine yardım etmek sayesinde temin ederler. Hak; insan nevinin bekasını böyle bir birlerine mukabele ile yardım etmek suretine bağlamıştır. Gıda, libas ve meskene muhtac olan insanlar bu ve başka ihtiyaçlarını temin etmek için biri birlerine yardım etmeğe başlamışlar ve muhtelif insanlar muhtelif ihtiyaçların teminine çalışmışlar ve çalışmakta bulunmuşlardır. Bu vaziyetten aralarında nısfet ve adaletin temin ve tevzii lüzumu dahi kendiliğinden baş göstermiş ve âdil kanunlara ihtiyaç hasıl olmuştur.

İnsanlar arasında adaleti temin edecek kanunları yapacak zatıd akılca insanlara faik olması lâzım olduğu gibi vicdanca da insanlardan üstün bulunması lâzımdır. Bu zatın; dünyaya müteallik işlerin ancak zarurî ve hayatî olanlarından başka başa

geçmek ve saire gibi hasis işlerde gönlü olmaması ve ortaya koyduğa kanunlarda Tanrının rızasını istemekten başka bir kasti bulunmaması lâzımdır. Ve hiç bir kimseyi başka bir kimseye ve hiç bir kavmi diğer bir kavme tercih etmeksizin bu kanunların hükmünü de herkes hakkında aynı surette tatbik eylemesi gerektir ki bu zat dahi mertebece kendisinden aşağı bulunanların mazhar olamadıkları melekûti görmek ve vahye mazhar olmak şerefîle mümtaz olan zattır. Bu vasıfları haiz olan zat; kendisinin Tanrı katından gönderilmiş olduğunu teyid zihninde mucizeler gösterir ve kendisinin itaate istihkakı olduğunu ispat eder.

Malûmdur ki insanlar arasında hayır ve şerri kabulde derece farkları vardır. Rezilet ve fazileti kabul de böyledir. Bu farkın menşei de mizaç ve ruhî halettir. İnsanların çoğu kendilerine karşı başkalarının vazifelerini ispatda mübalega etmelerine rağmen başkalarının kendilerinde olan bir hakkını kabule yanaşmazlar. Bu türlü kimseler kendilerini başkalarından fazla görürler ve başa geçmeğe ve hayra malik bulunmağa başka kimselerden ahak ve elyak sayarlar. Binaenaleyh insanlar arasında kanunlar vaz edecek olan zatın; şeriatin hükmünü nasın umumı arasında gerek vâz ve hitabet ve gerek burhan ve delil ve gerek zecr ve kıtal ve gerek inzâr ve tahvîf ve gerek telîf tarikleriyle icraya muktedir olması lâzımdır ki böyle hiç bir vecihle hiç bir kimse karşısında aciz olmayacak olan zatta ancak müeyyed olan zattır.

Bu vasıfları haiz bir zat; bir Peygamber her zamana tesadüf etmiyeceğinden her hangi bir Peygamberin vaz etmiş olduğu adil kanunların izmihlâlleri mukadder olan zemaneye dek bir müddet durmaları elzem olmuştur ki bunların durmaları dahi bu kanunların sahibi tarafından insanların daima vaz ve tezkir kuvveti altında bulundurulmalarına bağlı olduğundan bunun temini için muhtelif ibadetler farz kılınmış ve vaz ve tezkirin kuvvetlenmesi için bu ibadetlerde tekerrür bulunmuştur.

Şuda malûm ola ki Tanrının ve Peygamberin buyruklarına ve yasaklarına itaatten üç faide ve menfaat hasıl olmaktadır

A — Nefsin şehvetlerden alakonmasile terbiye edilmesi ve aklî kuvveti bulandıran gazebin kuvvetten men kılınması

B — İbadetlere muvazebet ve devam ile fanilerden bakiye doğru yönelmek

C — Âdil kanunların hükümlerinin devamını temin etmek. ve netice olmak üzere âlemin nizamına hâlel gelmemek.

(مولانا جلال الدین رومی h.674-604) dinledikten sonra bu hususta söz (خیام) nindir. Bu zat şarkın her tarafında seville seville okunmuş olan (mesnevî) sinde diyor:

“ Cihanın izhar olunmasında hikmet Allahın ezeldeki ilmi lâyezalde husul bulmak ve ilmî vücut aynî vücude inkılâp ederek ilm ayin ve ayan olmaktır. Her ne kadar gebe kadın karnında çocuk olduğunu ve bunu acılar ve ağrılar ile doğuracağını bilirsede dugurmadıkça doğurmak sıkıntısı ne olduğunu bilmez.” [1]

Bu lâyezalde cereyan etmekte olan şunun ezeldeki ilmî suretlerden başka bir şey olmamaları itibarile bunların vücude gelmelerinde bir faide tasavvur edemiyen kimseye hitaben gene diyor:

“Eğer sen bu varlığın ne faidesi vardı?! diye varlıkta bir faide olduğunu inkâra kalkışacak olursan senin zihninde ve ilminde olan bu itiraz suretini de zihninden dışarı çıkararak böyle bir sual sormaklığın da faidesiz olur... Eğer senin bu sualinin faidesi yok ise bunu abes yere niçin dinleyelim?!... Yok senin sualinde faide varsa âlemin var edilmesi; ilimden ayne çıkarılması ne için faidesiz olsun?...”, [2]

(Mesnevî) nin başka bir yerinde şöyle söylüyor:

Hak; lûtf için; lûtfünü izhar için âlemi varette ve onun güneşi zerrelere okşadı. Hakkın: “âlemi yaratmaktan maksa-

[1] (Ankaralı) “Şeyh İsmail Efendi,” nin mesnevî şerhi C. 2 S. 164

[2] Mesnevî şerhi C.2, S 174—175

dım ihsandır. Ben âlemi benden faidelensinler ve benim balmıdan parmak yalasınlar diye yarattım. Yoksa benim onları yaratmakta bir menfaatim yoktur... [1] Buyurmuş olduğunu peygamberimiz beyan eylemiştir...

(Mesnevî) nin üçüncü cildinde de aşağıdaki sözleri söylüyor:

“Beşeri yaratmaktan maksat onların ibadet etmeleri olduğundan burada ibadete yanaşmıyanların ibadetgâhları cehennem olacaktır. İnsanların her işi yapmağa istidat ve kudretleri vardır. Lâkin onlardan istenilen hizmet budur [ibadet] [ما خقت] ayetini [yukarıda geçen 51 sure ve 56 ayet] oku... Cihanı yaratmaktan maksat ibadetten başka bir şey değildir... [2]

Bizim kelâmcılarımızdan bir zümreye göre bu mesele bahse mevzu olamaz. Bunlar; dikkatlerini kâinatta görülen şer üzerinde teksif ile meselâ: dinî ve ruhanî hayatımıza; cismanî hayatımızın zehirleri kadar muzir olan şeytanın yaradılması ve aynı zamanda kıyamete kadar sağ bırakılması ve ilk çiftin cennet hayatından uzaklaştırılarak bunların çocuklarının bu şer âlemine atılmaları ve meselâ ufak çocukların ve masum inanların türlü türlü azaplar ve elem ve ıztıraplar içinde kıvranmaları ve maddî ve manevî bünyemizin kemale geldikten sonra bir darbe ile mahvu harap olması ve bunlar gibi hayatın ve dinin türlü türlü şunu karşısında cevap bulamıyarak ve bulunan cevapları da cevap saymıyarak Tanrının fiillerinde hikmet ve sebep aramak kapısını kapamağı daha doğru bulmuşlar ve Tanrı her yaptığı işi bir hikmet ve bir sebebe binaen değil, yalnız dilemesile ve ihtiyarile yapmıştır. Demişlerdir.

25 Birincikânun 1932

Darülfünun İlahiyat Fağültesi Kelâm tarihi müderrisi

M. Şerefeddin

[1] Mesnevî şerhi C. 2; S. 409—410

[2] Mesnevî şerhi Ç 3, S 495